Příslušníků polské národnostní menšiny je v České republice cca 50 000 a tato menšina je specifická tím, že její výrazná většina žije na Těšínsku. To je oblast úředně dvojjazyčná (např. názvy obcí na nádražích jsou uváděny v obou jazycích) a funguje v ní řada polských škol. Pokud jde o běžně mluvený jazyk, jde o nářeční území tzv. smíšeného česko-polského pruhu a místní obyvatelé svou běžnou mluvu označují jako „po našymu". O něco méně početná (cca 40 000 uživatelů jazyka) je národnostní menšina německá; její příslušníci žijí roztroušeně hlavně v pohraničí (tradičně) a ve velkých městech.

Zejména ve velkých městech roste počet jazykově smíšených manželství a bilingvně vychovávaných dětí. Nejen pro ně existuje řada dvojjazyčných (nejčastěji česko-anglických) škol či tříd.

Z cizích jazyků ovládají příslušníci starších generací Čechů nejvíce němčinu a ruštinu, kdežto příslušníci mladší generace angličtinu. Anglicky už se dnes učí prakticky všechny děti ve škole, naprostá většina z nich má angličtinu jako první cizí jazyk: lze očekávat, že za několik desetiletí budou umět alespoň zčásti anglicky všichni Češi.

Angličtina je dnešní lingua franca, jazyk ekonomické, vědecko-technické i kulturní globalizace: ve všech evropských zemích její role roste a role jiných cizích jazyků se spíše zmenšuje. V ČR se angličtina těší vysoké prestiži (projevuje se to např. při pojmenovávání kancelářských budov a bytových komplexů, kulturních festivalů a sportovních soutěží, ale i dětí a zvířat). Anglickojazyčné nápisy jsou běžně k vidění v jazykové krajině (reklamní slogany, firemní štíty, nápisy na oděvech apod.), avšak na rozdíl od některých jiných evropských zemí je v angličtině jen menšina dostupných operačních programů a ovladačů v počítačích a také americké filmy a televizní pořady se v České republice většinou dabují.

Výrazné postavení má angličtina v nadnárodních společnostech operujících i na českém území a v oblasti vědy a univerzitního vzdělávání. Zastoupení komunikace v angličtině (jak ústní, tak písemné) ve vědě a vzdělávání, tj. v jazykových doménách s maximální intelektualizací jazyka, se kontinuálně zvyšuje na úkor jiných cizích jazyků i na úkor jazyka národního. Ve veřejnosti, a to ani odborné, však toto zvyšování není až na výjimky pojímáno jako možné ohrožení plnohodnotného postavení češtiny jako národního jazyka.

R. A.

Na rozdíl a za své/zasvé

Mezi postupy, jimiž se v češtině už po staletí tvoří nová slova, patří také spřahování. Tímto termínem pojmenováváme proces, jímž se nové slovo tvoří ze spojení slov vyskytujících se běžně v těsném sousedství, a to beze změny jejich tvarů: ze spojení dvou či více slov se stane slovo jedno a tak ho také začneme psát. V češtině se spřahování vcelku běžně uplatňuje v případě tvoření neohebných slov – příslovcí (příslovečných spřežek: *zhruba*, *vtom*, *načase*) nebo částic (*naštěstí*, *například*). Jak ukazují uvedené příklady, nejčastěji se v češtině spřahují spojení původní předložky a následujícího jména (podstatného nebo přídavného ve jmenném tvaru nebo zájmena).

Vznik nového, spřaženého výrazu bývá nezřídka motivován změnou významu (*vtom* znamená ‚tu najednou', *načase* znamená ‚nutno'). Někdy dojde k zániku jména, které bylo členem původního spojení (přídavné jméno *hrubý* se v současné češtině ve jmenných tvarech *hrub*, *hruba*, *hrubo* už neužívá, jeho pozůstatky máme právě jen ve spřežkách). Dobrým důvodem pro to, abychom považovali proces spřahování za ukončený, je zvýšení těsnosti spojení, tj. ztráta možnosti vložit mezi původní členy spojení jiné slovo (neříká se *Na velké štěstí jsme ty lístky včas našli* ani *Do řádu hrabavých patří na dobrý příklad bažant*).

V písmu se spřahování projevuje změnou psaní rozděleného na psaní spojité. Protože je však spřahování proces, který může dlouho trvat, popř. začít, ale nebýt ukončen, řada takových spojení, u nichž nejsou všechny tři znaky uvedené v předchozím odstavci (změna významu, ústup jmenné složky z užívání, zvýšení těsnosti) splněny současně, se píše dvojím způsobem, tzn. dohromady i zvlášť.

V této oblasti pravopisu je problematické mj. psaní výrazu *na rozdíl*. Uveďme si rovnou, že podle platných Pravidel českého pravopisu je spojité psaní (**narozdíl*) chybné. Přesto ho pisatelé volí poměrně často, a místy projde dokonce i profesionální korekturou.

Je možné, i když stěží prokazatelné, že k tomu vede skutečnost, že ve větách typu *Jana měla na rozdíl od svého bratra modré oči* nelze mezi *na* a *rozdíl* v současné češtině vložit přívlastek (tj. platí třetí z výše uvedených znaků spřažení). Jakkoli by se to zdálo jako docela dobrý důvod, nelze tu psaní dohromady doporučit. Existuje totiž ještě lepší důvod pro psaní rozdělené – a tím je slovnědruhová povaha tohoto výrazu. Spojení *na rozdíl* totiž není příslovce ani částice, nýbrž součást nepůvodní víceslovné předložky *na rozdíl od*. Nepůvodních předložek s podobnou trojčlennou strukturou (vzniklých ze spojení pův. předložka – podstatné jméno – pův. předložka) není málo: *v závislosti na*, *bez ohledu na*, *ve srovnání s*, *se zřetelem k*, *v souladu s* aj.; a u žádné z nich se první dvě složky nepíší dohromady. Dokonce ani u dvojčlenných nepůvodních předložek vzniklých ze spojení pův. předložka – podstatné jméno, kterých je ještě mnohem víc (*na základě*, *za účelem*, *z hlediska*, *po vzoru*, *v oblasti*, *u příležitosti* amnj.), se spojité psaní neuplatňuje a nešíří. Případná kodifikace psaní jedné jediné trojčlenné nepůvodní předložky dohromady, resp. jako dvou slov (*narozdíl od*), by byla krokem zcela nesystémovým: zavedením naprosté, strukturně nijak neopodstatněné výjimky.

Protože je u výrazu, jímž jsme se tu doposud zabývali, psaní dohromady chybné v každém případě, nemuseli jsme u něj rozlišovat případy, kdy došlo k slovnědruhovému posunu (ke vzniku nepůvodní předložky *na rozdíl od*), od případů, kdy jde o obyčejné spojení předložky *na* a podstatného jména *rozdíl* (např. *A teď se zaměříme na rozdíl mezi právem trestním a právem občanským*) – ostatně v takových spojeních se pisatelé ke spojitému psaní neuchylují a žádný pravopisný problém tu neexistuje. U výrazů, na něž svou pozornost zaměříme nyní, však obdobné rozlišení učiníme. Jde o výrazy *za své* a *zasvé*, které se oba – ovšem každý ve zcela jiném významu – užívají ve spojení se slovesy *vzít* a *brát*. V jazykové praxi se v obou významech běžně píší oběma způsoby, dohromady i zvlášť, rozdělené psaní je přitom patrně o něco obvyklejší než spojité – takovou praxi však lze stěží schvalovat.

První z těchto spojení, *vzít (si) za své*, znamená ‚osvojit si něco/někoho', ‚ztotožnit se s něčím'. Srov. doklady z internetu: *Uprchlíky vzali v saském Annabergu za své. Introvert, který v kritické společnosti vyslyší takové signály, je může vzít za své a získat dojem, že se do tohoto prostředí „nehodí"*. Druhé, *vzít zasvé*, má význam ‚zaniknout', ‚rozbít se'. Srov. *A když pak naše soužití s manželem vzalo zasvé, došlo mi, že nestálo za nic už od samého začátku.*

Jak je zřejmé z uvedených specifikací významů a z dokladů, u prvního spojení bývá podmětem osoba („někdo"), kdežto u druhého věc, resp. děj, stav nebo vlastnost („něco"). Další rozdíl mezi oběma spojeními spočívá v tom, že první se pojí s předmětem („někoho", „něco"), zatímco druhý nikoli – a právě tento rozdíl je podstatný, protože v prvním spojení se *své* s tímto předmětem shoduje v rodě i v čísle. Kdyby byl uprchlík v Annabergu jen jeden (v jednotném čísle), místní by ho vzali *za svého*, a kdyby to byla uprchlice, vzali by ji *za svou* neboli *za vlastní*. Je zřejmé, že v tomto spojení máme co do činění se skutečnými tvary zájmena *svůj*, které se ohýbá a které vyjadřuje široce přivlastňovací vztah k podmětu věty. Nejde vlastně o spojení *vzít (si) za své*, nýbrž *vzít (si) za svůj/svého/svou/své/svá*, ba i *svoji/svoje*, analogické ke spojením *považovat za svůj/svého…* nebo *prohlásit za svůj/svého…* Pro spojité psaní tu tedy není pražádný důvod.

Naopak v druhém spojení se výraz *zasvé* rodem ani číslem předmětu řídit nemůže, poněvadž spojení se s předmětem nepojí, a nepřizpůsobuje se v rodě a čísle ani podmětu (*zasvé* vezme nejen soužití, nýbrž i sen, naděje, budovy atd.). *Své* se tu neohýbá a přivlastňovací vztah nevyjadřuje, jinými slovy došlo ke změně slovního druhu na neohebný – z původního spojení předložky a zájmena se stalo příslovce – i ke změně významu, výraz by se proto měl psát dohromady.

Pravidla českého pravopisu uvádějí „*zasvé* i *za své*" bez specifikace významu. Výkladové slovníky první spojení neuvádějí vůbec (tak jako neuvádějí ani *považovat za svůj* apod.), neboť nejde o lexikální jednotku, nýbrž o volné (skladební) spojení; druhé umožňují psát dohromady i zvlášť.

V této kapitolce jsme se zaměřili na několik výrazů, které se v jazykové praxi objevují zapsané spojitě i rozděleně. U výrazu *na rozdíl od* jsme si vysvětlili, že kodifikovaný způsob psaní, totiž rozděleně, je opodstatněný. V případě dvojice *(vzít) za své* × *zasvé* jsme si ukázali, že významový i strukturní rozdíl mezi spojeními *vzít (si) něco/někoho za své/svého…* a *vzít zasvé* by bylo nejvhodnější (navzdory dubletní kodifikaci) přenést i do zřetelně odliš(e)ného způsobu psaní.

Robert Adam

Čárky před spojkami *ale* a *nebo*

Pravidla kladení interpunkčních znamének jsou stanovována tak, aby jejich dodržení pomáhalo čtenáři při porozumění textu. V této kapitole si připomeneme pravidla pro psaní čárky přede dvěma skupinami souřadicích spojek, u nichž občas pisatelé dělají chyby. (Stranou zde pochopitelně ponecháváme všechny případy, v nichž se čárka před tyto spojky dostane náhodou, podle nějakého jiného pravidla, např. protože se taková spojka objeví po vložené vedlejší větě atp.)

Hlavní, nejčastější funkcí spojky *ale* (a jejích vznešenějších synonym *avšak* a *však*) je vyjadřovat nesoulad či rozpor mezi dvěma tvrzeními; buď jde o dvě věty, nebo o dvě složky několikanásobného větného členu. Pravidlo pro psaní čárky je tu velmi jednoduché: Čárka se klade vždy před druhou ze spojovaných vět/složek.

Někteří pisatelé se dopouštějí chyby v tom, že na spojku *ale* aplikují pravidlo o psaní čárky před spojkami *jako* a *než*, spočívající v tom, že se čárkou rozlišuje, zda jsou spojovány věty, nebo jen výrazy. Po spojce *ale* však na tom, co je spojováno, nesejde; píše se i v případě spojování složek několikanásobného větného členu: *Dorazil o hodinu později, ale pořád včas.*

Jiní pro změnu kladou čárku nejen mezi spojované složky, nýbrž i za druhou z nich: *Můžete si naplánovat svůj výlet za němými, ale živými, svědky naší minulosti.* Chyba vzniká opět mylnou analogií, tentokrát s přístavkovými konstrukcemi nebo se vsuvkami. V případě spojek *ale* a *avšak* jde ale o obyčejné několikanásobné větné členy a psát čárku za jejich poslední složkou je zcela v rozporu s českými interpunkčními pravidly.

Třetí poměrně častou chybou je mechanické kladení čárky vždy před *ale*, a to i v případě, že je tato spojka posunuta dál do druhé spojované věty. Spojku *avšak* takto posunout nelze, její místo je nutně mezi spojovanými větami/složkami; zato další synonymum *však* je takto posunuto vždy, a to za první větný úsek (má charakter

příklonky). Pravidlo však neříká, že se čárka píše před spojkou, nýbrž že se píše mezi větami: *M. Kociánová se vrací do televize, klasiku bude ale zpívat dál.*

V poněkud jiném významu má spojka *ale* synonymum *nýbrž*: první ze spojovaných tvrzení vyjadřuje skutečnost neplatnou, druhé platnou. Pravidlo o psaní čárky platí beze změn i zde: *Nejde o střet moderního pojetí vzdělání se zastaralým, ale o střet chápání vzdělání jako pomůcky pro uplatnění na trhu práce a chápání vzdělání jako svébytné hodnoty.* Spojky *ale* a *nýbrž* mohou být součástí rozštěpených spojovacích výrazů; to jsou takové, jejichž jedna část předchází první spojované tvrzení a druhá je umístěna uprostřed, např. *nejen – nýbrž i*, *nejen – ale také* apod. I zde platí stejné interpunkční pravidlo.

Pravidla pro kladení čárky před spojkou *nebo* jsou složitější. Do hry totiž vstupuje hned několik okolností: a) spojka *nebo* má synonyma *či* a *anebo*; b) používá se jednak samotná, jednak ve spojení s dalšími výrazy (např. *nebo raději*), jednak jako součást výrazů rozštěpených (např. *ať už – nebo*); c) její pomocí lze věty nebo výrazy spojovat v několika různých vztazích (poměrech). Mnohým pisatelům se příslušná pravidla zdají tak složitá, že čárku před uvedenými spojkami kladou vždy, nikdy nebo od oka; ale jak se pokusíme vysvětlit, ve skutečnosti tak obtížná nejsou.

Všeobecnou platnost má zásada, že pro kladení čárky před těmito spojkami není důležité, zda spojují věty, nebo výrazy; důležité není ani to, zda jsou ony věty či výrazy dva (dvě), nebo jich je víc.

Pomocí samotné spojky *nebo*, *anebo*, *či* může pisatel vyjádřit dva možné vztahy mezi spojovanými výrazy nebo větami: buď je užitím této spojky staví vedle sebe jako eventuality, nebo je staví proti sobě do protikladu (ať už z vlastního rozhodnutí, nebo proto, že ho k tomu vedou kontextové souvislosti). V prvním případě nemá čárku napsat, v druhém ano. Nejlépe je to vidět na otázkách. *Dáte si čaj nebo kávu?* je otázka zjišťovací, v mluveném projevu je zakončena stoupnutím hlasu, na spojce v ní není důraz, očekávaná odpověď je *ano/ne*. Naproti tomu *Dáte si čaj, nebo kávu?* je otázka vylučovací, v mluveném projevu je na jejím konci pokles hlasu, na spojce je větný přízvuk, očekávaná odpověď je buď *kávu*, nebo *čaj*. Čárka se píše i v otázkách typu *Dáte si čaj, nebo ne(dáte)?* I v nich jde o stavění alternativ do protikladu; druhá alternativa je tu jen

vyjádřena souhrnně, elipticky pomocí záporky. Vcelku jednoduché bývá rozhodování i v případě nepřímých otázek a dalších typů obsahových vět, přestože si v nich už nelze pomoci intonací: *Nevím, zda si tu kávu nebo čaj nakonec dají.* × *Nevím, zda si dají kávu, nebo čaj. Nevím, zda si ten čaj dají, nebo ne.*

V souvětích typu *Drž se mě, nebo upadneš* se čárka píše také. Nejde totiž o stavění eventualit vedle sebe: první věta vyjadřuje rozkaz, zákaz, radu apod., druhá důsledek plynoucí z neuposlechnutí. Po stránce formální lze taková souvětí poznat snadno: v první větě bývá přísudek v rozkazovacím způsobu, případně složený, s modálním slovesem vyjadřujícím nutnost (*Musíš se mě držet, nebo upadneš.*); v druhé větě vyjadřuje přísudkové sloveso nejčastěji budoucnost. V této funkci je spojka *nebo* jen stěží nahraditelná synonymy *anebo* a *či*, zato snadno výrazem *jinak*.

V současné písemné češtině existuje i explicitní prostředek pro vyjádření situace, v níž může platit buď kterákoli z vedle sebe stavěných eventualit, nebo i obě/všechny najednou. Jde o spojení spojek *a* a *nebo* pomocí lomítka: *a/nebo*. Čárka se před ním nepíše: *Nabízíme poradenství pro lidi s duševním onemocněním a/nebo mentálním handicapem.*

Po jmenovaných spojkách se běžně vyskytují výrazy, kterými se významový vztah mezi spojovanými větami nebo výrazy modifikuje. Např. spojením *či naopak* může mluvčí/pisatel zdůraznit, že alternativy staví do protikladu. Aby naopak zdůraznil, že staví eventuality jen prostě vedle sebe, může použít třeba spojení *nebo také*. Existují však i spojení, jejichž užitím mluvčí/pisatel vyjadřuje (vytváří) jiné významové vztahy. Syntaktikové je popisují jako stupňování, oslabování a zpřesňování.

Typickým prostředkem stupňování pomocí spojek *nebo*, *anebo*, *či* je jejich spojení s výrazem *dokonce*: *Sprejeři neváhají pomalovat pomník, nebo dokonce kapli.* Stupňovací vztah se podle Pravidel českého pravopisu čárkou odděluje vždy, tedy i v takovýchto případech. Oslabování je vlastně stupňování v opačném směru – věta nebo výraz po spojce vyjadřuje stupeň nižší. Spojky jsou zde doprovázeny výrazem *aspoň/alespoň*: *Madonna každý den cvičí, nebo aspoň jezdí na koni.* Protože je oslabování vlastně „obráceným stupňováním", je i v těchto případech čárka namístě. V praxi se lze setkat s tím, že mnozí pisatelé chápou větu nebo výraz za spojeními typu *nebo dokonce*, *nebo aspoň* jako vsuvku, tj. jako vedlejší

informaci, která nepatří do základní roviny textu, a jako takovou ji oddělují z obou stran: *Jmenuje se Jesličky a chtěl by být domovem – nebo aspoň hotelem – pro věřící maminky.* To jistě nelze pokládat za chybu, jen v takových případech doporučujeme oddělovat vsuvky pomocí závorek či pomlček, nikoli čárek – ty plní jiné funkce a jejich užití pro oddělení vsuvky text znepřehledňuje.

Zpřesňování znamená, že věta nebo výraz po spojce představuje přesnější vyjádření zamýšleného obsahu než věta/výraz před spojkou. Typickými prostředky jsou spojení *nebo přesněji*, *nebo raději*, *či spíše* apod.: *Primárně pracují s elektronickým obrazem, nebo přesněji s médiem rastrového zobrazování.* Mluvnice a interpunkční příručky i v tomto významu doporučují psát před spojkou čárku. I zde někteří pisatelé chápou zpřesňující člen jako vsuvku a oddělují ho pomocí závorek nebo pomlček z obou stran.

V současné češtině mohou být spojky *nebo*, *anebo*, *či* také součástí rozštěpených spojovacích výrazů, a to dvou jejich okruhů: zaprvé *buď(to) – nebo/anebo/či*, zadruhé *ať (už/již) – nebo/anebo/či*. Podle Pravidel českého pravopisu bychom měli před sledovanými spojkami, jsou-li součástí rozštěpeného výrazu, psát čárku vždy, bez ohledu na vyjadřovaný významový vztah. I významové hledisko však vede u obou okruhů k psaní čárky. *Buď(to) – nebo/anebo/či* je v současné češtině prostředek, jímž mluvčí explicitně, důrazně, jakoby předem vyjadřuje, že alternativy klade proti sobě: *Nezbývá než vybrat si: buď rypadla, nebo nezaměstnanost.* Výraz *ať (už/již) – nebo/anebo/či* vyjadřuje libovolnost: je jedno, která z předkládaných alternativ platí (platila, bude platit…). Tato libovolnost vynikne tím silněji, čím odlišnější, vlastně protikladnější tyto alternativy jsou. Proto se tímto výrazem často spojují slova opačného významu (*ať už mladí, nebo staří*) a kladné vyjádření se záporným (*ať přijedeš, nebo nepřijedeš*). Funkcí tohoto prostředku tedy je zrušit, negovat protikladnost zmíněných alternativ.

Shrňme: Pokud pisatel klade věty nebo výrazy spojené samotnou spojkou *nebo*, *anebo*, *či* (případně spojkou modifikovanou, např. *nebo také*) vedle sebe jako eventuality, čárku psát nemá. Spojením *a/nebo* pisatel signalizuje, že eventuality mohou platit zároveň, proto se ani zde čárka nepíše.

Ve všech ostatních případech je namístě čárku klást: 1) když pisatel staví alternativy do protikladu; 2) když spojka *nebo* odděluje větu obsahující instrukci od věty vyjadřující důsledek plynoucí

z neuposlechnutí instrukce; 3) když pisatel modifikovanou spojkou vyjadřuje stupňování, oslabování nebo zpřesňování; 4) když je spojka součástí spojky rozštěpené (*buď(to) – nebo/anebo/či* a *ať (už/již) – nebo/anebo/či*).

Robert Adam

Von se díval z okna

Je obecně známo, že se na začátek slov, která ve spisovné češtině začínají na /o/, na větší části území České republiky (v Čechách a na části Moravy) přidává takzvané protetické /v/ (místo spisovného *on* se tak běžně říká *von*, místo *odejít* zase *vodejít*). Kromě samotných počátků slov se toto /v/ může objevovat rovněž po předponách (např. *nevobsadí* místo *neobsadí*; známé „nejdelší" české slovo, respektive slovní tvar *nejneobhospodařovávatelnějšího* bychom teoreticky mohli prodloužit na *nejnevobhospodařovávatelnějšího*) a ve složeninách (např. *vševobecný* místo *všeobecný*).

Protetické *v* historicky nebylo jedinou souhláskou, která se takto vkládala. Z nářečí je doloženo protetické *h* (např. se říkalo *Holomóc* místo *Olomouc*), které již v podstatě zaniklo. A rovněž existuje protetické *j*, které máme dochováno například ve tvarech slovesa *být* (*jsem*, *jsi* atd.), ale i v řadě slov dalších (např. *jestli*, *jeden*, *jako*, *jiskra* apod.), avšak na rozdíl od protetického *v* již není užíváno produktivně (stěží si lze představit, že například budeme děravý sýr pojmenovávat *jementál* anebo výbuchu říkat *jexploze* – oproti tomu srov. nepříliš časté, ale přesto doložené podoby jako *voperace*, *volympiáda* apod.). Z českých protetických souhlásek je tak /v/ z lingvistického hlediska nejzajímavější, jelikož se užívá běžně, ale zároveň ne ve všech případech, kdy je ho užít možné (v běžném projevu můžeme narazit i na věty typu *Von se díval z okna*, kde se užití a neužití protetického /v/ střídá).

Užívání protetického /v/ v současné češtině se věnovalo několik autorů – soustavný popis tohoto jevu však dosud neexistuje. Setkat se můžeme s názory, že se protetické /v/ užívá jen v některých slovech a v jiných nikoli, zároveň se lze dočíst, že je rozdíl v míře užívání /v/ u slov domácích a cizích. Často se rovněž tvrdí, že se užívání protetického /v/ liší v různých typech slov – na jedné straně se předpokládá vyšší míra užití /v/ u slov gramatických (např. u zájmen *(v)on*, *(v)ona* atd.) než u slov plnovýznamových, na stra-

V ostravském ghettu Přednádraží zůstává stále pět desítek obyvatel.
Mykologická výstava nabídla zhruba tři stovky různých druhů hub.
Našel více než 6 tisícovek let staré malované figuríny.
V rámci stavby bude realizována nejen hlavní hokejová aréna pro zhruba 6 tisícovek diváků…
Do Štruncových sadů dorazilo přes deset tisícovek diváků.

Jak je vidět, do těchto spojení vstupují opět jedině názvy početních řádů: *desítky*, *stovky* a *tisícovky*; **pět dvacítek* nebo **čtyři pětistovky* by byly rébusy příliš vychýlené z desítkové soustavy. Internetová zpráva, v níž se psalo o *čtyřech desítkách osob* způsobivších miliónové škody, měla titulek *Čtyřicítka podezřelých měla zkrátit daně o 800 miliónů*: *čtyřicítka* je tu přijatelná, protože dotyční delikventi tvoří jakýsi, byť velmi abstraktní celek, avšak *čtyři desítky* jsou zkreslující: *čtyři* celky zde delikventi netvoří v žádném ohledu. Stejně matoucí jsou i ostatní uvedené příklady tohoto typu: všechny sugerují, že množství, o němž píší, se skládá z několika stejně velkých celků, a v žádném z nich takové členění nemá oporu ve skutečnosti. Pro čtenáře tedy představují jistou překážku v rozumění textu – a z hlediska pisatele jde o výrazy neekonomické (*deset tisícovek* má o dvě slabiky víc než *deset tisíc*). Vyhýbejme se proto jejich užívání. Snad se nedočkáme doby, kdy se vedle *deseti tisícovek* a *desítky tisíc* začne místo obvyklých *deseti tisíc* užívat i *desítka tisícovek*…

Dovětek: Skupinové číslovky má ve zvláštní oblibě Česká televize. Právě z jejího internetového zpravodajství pochází vítěz pomyslné soutěže o jejich nejhustší koncentraci. Při jeho čtení máme dvě možnosti: buď se smát, nebo se začít strachovat o osud českých základních číslovek označujících „kulatá" čísla.

Desítky tisíc Rusů vyrazily do ulic proti Putinovi. […] Demonstrovalo se i v desítkách dalších ruských měst, ale podle médií se v regionech sešly desítky až stovky lidí, od dvacítky ve Vladivostoku po necelou tisícovku v Petrohradu.

Tisícovka láter a u stovky hromů!

Robert Adam

Dvoje housle ve Čtveru ročních období

aneb Kde se vzaly neobvyklé tvary některých českých číslovek a jak s nimi zacházet

Nelze zjistit, kolik lidí používajících češtinu si toho někdy v životě všimne, ale pro české číslovky – tedy slova, která primárně vyjadřují počet nebo pořadí – je typická velká různorodost tvarů i užívání. Např. skloňování číslovky *jeden* se podobá skloňování zájmena *ten* (*bez jedné židle* jako *bez té židle*, *bez jednoho křesla* jako *bez toho křesla*), má různé tvary pro různé rody (*jedna židle*, *jedno křeslo*) a ke jménu, které počítáme, se tato číslovka váže stejným způsobem jako přídavné jméno (*bez jedné židle* jako *bez lakované židle*). Naproti tomu číslovka *pět* se vyznačuje skloňováním, které je typické jen pro některé číslovky (má jen dva tvary – jeden pro první, čtvrtý a pátý pád (*pět*), druhý pro pády ostatní (*pěti*)), nevyjadřuje rod (*pět židlí/s pěti židlemi*, *pět křesel/s pěti křesly*) a ke jménu, které počítáme, se váže v prvním a ve čtvrtém (potenciálně i v pátém) pádě jako podstatné jméno (*pět židlí* jako *řada židlí*) a v ostatním pádech jako jméno přídavné (*s pěti židlemi* jako *s lakovanými židlemi*). Kromě číslovek jako *jedna*, *pět*, *tři*, *sto*, jejichž užívání pro rodilé mluvčí češtiny většinou v současné době nepředstavuje žádný problém, existují v češtině i některé méně obvyklé tvary číslovek. Zde se budeme věnovat tvarům jako *dvoje*, *čtvery*, *čtvero* apod., jejichž užívání může být někdy problémem. Ukážeme, jak tyto číslovky vznikly, upozorníme na jejich jedinečnost z hlediska současné češtiny a pokusíme se popsat jejich užívání.

Pro začátek se podívejme na následující příklady (pocházejí z korpusů současného jazyka, za každým příkladem je označení korpusu, aby případní zájemci mohli dohledat širší kontext). V prvních čtyřech z nich se číslovky spojují se jménem počítaného předmětu jako přídavná jména (*dvoje kalhoty* jako *nové kalhoty*, *čtvery trenky* jako *kostkované trenky*, *troje maso* jako *upečené maso*, *patero shodné číslování* jako *zmatené shodné číslování*). V příkladech (5) a (6) naproti tomu funguje číslovka podobně jako jméno podstatné – řídí tvar jména počítaného předmětu (*čtvero sluncí* jako

řada sluncí, *dvé stínů* jako *skupina stínů*). V příkladu (7) je z tohoto hlediska fungování číslovky sporné – vzhledem k tomu, že jméno *znázornění* (a spolu s ním všechna jména skloňovaná podle vzoru *stavení*) nemá rozdílné tvary pro první pád jednotného čísla (*čtvero znázornění* jako *věrné znázornění*) a druhý pád množného čísla (*čtvero znázornění* jako *skupina znázornění*), nemůžeme v tomto příkladu s jistotou určit, o který typ spojení číslovky se jménem počítaného předmětu jde.

(1) *Využil* ***dvoje kalhoty****, čtyři trika, košili,* ***čtvery trenky*** *a* ***dvoje ponožky****.* (SYN2010)
(2) *Kdyby chtěl bezejmenný zloděj vypít do poslední kapky všechno, co ukradl ze skladu Vinných sklepů v Jirkově, musel by si pořídit nejméně* ***čtvera játra*** *a vzít si rok dovolenou.* (SYN2005)
(3) *Jeminánku, co tu všecko měli!* ***Troje maso****, knedlíky a zelí, koroptvičky, tučná kuřata, koláče […].* (SYN2010)
(4) *Vzhledem k tomu, že bylo ve Vimperku dříve* ***patero shodné číslování*** *domů, nebylo to vůbec snadné. Malý příklad: číslo popisné 1 bychom za první republiky nalezli na zámku, ve starém městě, na předměstí, v části města zvané Adolfov a také za vlakovým nádražím […].* (SYN2009pub)
(5) *Dva páry křišťálových lustrů splývaly jako* ***čtvero sluncí*** *z vysokého klenutého stropu.* (SYN2010)
(6) *A* ***dvé*** *křivolakých* ***stínů****, stín můj, stín tvůj, v tom okamžiku padlo na hladinu a rozprchly se rázem spící ryby.* (SYN2010)
(7) *Nejnápadnější ikonografickou zvláštností je zde však nepochybně* ***čtvero znázornění*** *evangelisty sv. Jana s křídly v podobě anděla.* (SYN2010)

Všechny tvary zvýrazněných číslovek, se kterými jsme se v příkladech setkali, jsou v rámci českého skloňování jedinečné – jsou to pozůstatky starobylého jmenného skloňování přídavných jmen. Původně se přídavná jména skloňovala stejně jako jména podstatná: v jednotném čísle se tedy původně vyskytovaly tvary jako *chud chlap – bez chuda chlapa*, *chuda žena – bez chudy ženy*, *chudo město – bez chuda města*, v množném pak např. tvary *chudy ženy*, *chuda města*. Skloňování, které známe z češtiny současné a které se vyznačuje dlouhou samohláskou v koncovce (*chudá žena – bez chudé ženy*), je až pozdější. Zřejmě pro svoji výraznou odlišnost

od skloňování podstatných jmen v češtině postupně převládlo a až na několik zbytků zatlačilo původní skloňování jmenné.

Jmenné tvary číslovek mohou fungovat jako přídavná jména, jak jsme viděli v příkladech (1)–(4). Tvar pro jednotné číslo středního rodu (*čtvero*, *patero*, *šestero*, *sedmero* atd.) se však na rozdíl od ostatních tvarů začal užívat také jako jméno podstatné – jméno počítaného předmětu má po něm tvar druhého pádu (*čtvero sluncí* v příkladu (5)). Číslovkám, které mají jmenný tvar a se jménem počítaného předmětu se pojí jako přídavná jména, se někdy říká souborové, protože se nejčastěji užívají se jmény souborů (*čtvery ponožky*, *patery špagety*, *dvoje boty*, *troje klíče* atd.). Jak jsme ale viděli v příkladech (3) a (4), užívají se tyto číslovky i se jmény v jednotném čísle, kde se potom o počítání souborů nejedná (v příkladu (3) jde o vyjádření počtu druhů masa, v příkladu (4) došlo k tomu, že se ve městě začalo s číslováním pětkrát nezávisle na sobě). Vedle jmen souborů se číslovky jako *čtvery* nebo *dvoje* užívají velmi často také se jmény, která nemají jednotné číslo (neboli se jmény pomnožnými) – v češtině to jsou například jména *dveře*, *játra*, *housle* nebo *brýle* – ani v těchto případech nepočítají tyto číslovky žádný soubor a jsou někdy považovány za typ číslovek základních (většinou označují prostý počet). Jmenné tvary, které začaly fungovat jako podstatná jména (*devatero řemesel*, *čtvero koní*), se někdy označují jako číslovky úhrnné a připisuje se jim specifický druh významu – mohou označovat skupinu jevů, které patří k sobě, ale zároveň se jednotlivé prvky ve skupině navzájem liší. Tento typ významu je nejpatrnější v ustálených spojeních jako *devatero řemesel*, *čtvero ročních dob*, *desatero přikázání*, v ostatních případech zřejmě zůstává zachováno pouze pojetí počtu jako uceleného (to by však bylo potřeba ověřit u současných mluvčích češtiny). V mnoha případech jsou tyto tvary stylově příznakové a užívají se k ozvláštňování textů (v pohádkách, poezii, pro jazykový humor atd.).

Jak jsme se již zmínili, představují tvary číslovek jako *dvoje*, *čtvery*, *čtvero* pozůstatek původního jmenného skloňování přídavných jmen. Protože se jedná o pouhý pozůstatek, nemají tyto číslovky původní tvary ve všech pádech – v ostatních pádech mají skloňování shodné s číslovkami druhovými (to jsou číslovky pro počítání druhů, např. *dvojí* nebo *čtverý*). Názorně to ukazují tabulky 1 a 2 – první přibližuje skloňování číslovek *dvoje* a *troje*, druhá ukazuje skloňování číslovek *čtvero*, *patero* atd. Kombinace pádů, rodů

a čísel, kde se vyskytují jmenné tvary, jsou podloženy šedě. Všude jsou zároveň uvedeny tvary číslovek druhových (*dvojí*, *čtverý*), aby bylo možné všechny tvary vidět v souvislostech. Z tabulek je patrné, že se jmenné tvary zachovaly nejlépe v prvním a čtvrtém pádě v množném čísle (*dvoje dveře*, *čtvery ponožky*). V čísle jednotném se jmenný tvar zachoval pouze u středního rodu (spojování se jmény jiného rodu je naprosto okrajové, proto ho v tabulce neuvádíme), a to zřejmě také jen pro první a čtvrtý pád.

	jednotné číslo				množné číslo			
	mužský živ.	mužský neživ.	střední	ženský	mužský živ.	mužský neživ.	střední	ženský
1./5. pád	dvojí		dvoje/ dvojí	dvojí	dvojí	dvoje/dvojí		
2. pád	dvojího			dvojí	dvojích			
3. pád	dvojímu			dvojí	dvojím			
4. pád	dvojího	dvojí	dvoje/ dvojí	dvojí	dvoje/dvojí			
6. pád	dvojím			dvojí	dvojích			
7. pád	dvojím			dvojí	dvojími			

Tabulka 1: Tvary měkkého jmenného i složeného typu skloňování číslovek souborových a druhových

	jednotné číslo				množné číslo			
	mužský živ.	mužský neživ.	střední	ženský	mužský živ.	mužský neživ.	střední	ženský
1./5. pád	čtverý		čtvero/ čtveré	čtverá	X	čtvery/ čtveré	čtvera/ čtverá	čtvery/ čtveré
2. pád	čtverého			čtveré	čtverých			
3. pád	čtverému			čtveré	čtverým			
4. pád	čtverého	čtverý	čtvero/ čtveré	čtverou	čtvery/ čtveré		čtvera/ čtverá	čtvery/ čtveré
6. pád	čtverém			čtveré	čtverých			
7. pád	čtverým			čtverou	čtverými			

Tabulka 2: Tvary tvrdého jmenného i složeného typu skloňování číslovek souborových a druhových

Tvary jako *čtvero, patero* užívané jako podstatná jména (*devatero řemesel, čtvero knih*) se skloňují podle vzoru *město* v jednotném čísle. Jméno počítaného předmětu zůstává po těchto tvarech vždy v druhém pádě (množného čísla). Toto skloňování ukazují příklady (8)–(10).

(8) *Při štědrovečerní večeři každopádně dodržujeme pravidlo* ***devatera pokrmů****, neboť podle našich předků měla devítka magické kouzlo.* (SYN2009pub)
(9) *jako jedno veliké srdce, které tlouklo* ***ve čtveru rytmů*** (SYN2005)
(10) *obyvatelé jsou uvězněni* ***za sedmerem*** *složitých* ***zámků*** (SYN2000)

Kromě tvarů podle vzoru *město* se však u těchto číslovek v současné češtině vyskytují i tvary ustrnulé. Původní tvar pro první pád (stejně vypadá i tvar pro pád čtvrtý a pátý) se začíná užívat ve funkci pádů ostatních. Jméno počítaného předmětu je v tomto případě v pádě, který vyžaduje větná stavba. Ustrnulé tvary číslovek jako *čtvero* se v tomto případě užívají stejně jako nesklonná adjektiva (*se čtvero věcmi* jako *s prima věcmi*). Ze všech pádů se ustrnulé tvary užívají nejčastěji v pádě sedmém. Ustálená počáteční formule pohádek *za devatero/sedmero horami* dobře ilustruje toto nejčastější užití. Další případy jsou ve větách (11)–(13).

(11) *aby přestala být Evropa dějištěm* ***tisícero konfliktů*** *různých minorit* (SYN2006pub)
(12) *stavba ji naučila* ***devatero řemeslům*** (SYN2005)
(13) *odehrával se zprvu jen* ***ve čtvero kulisách*** (SYN2010)

Kromě ustáleného spojení *za devatero/sedmero horami* mohou být ustrnulé tvary vnímány jako příznakové, a ve spisovném projevu je proto lepší dát přednost tvarům skloňovaným.

Poslední poznámka se týká tvarů *dvé* a *tré*. Tyto z hlediska dnešní češtiny zvláštně působící tvary vznikly stažením (tedy redukcí skupiny *oje* na *é*) z číslovek *dvoje* a *troje* (podobně jako vedle tvaru *moje* existuje i tvar *mé*) a začaly se užívat jako podstatná jména středního rodu (stejně jako číslovky typu *čtvero*). V současné češtině mají tvary pouze pro první a čtvrtý pád, v ostatních pádech se neužívají. I když jsou už celé století označovány ve slovnících jako

archaické, stále se užívají – zřejmě pro svůj výrazný ozvláštňující potenciál.

Cílem tohoto krátkého pojednání bylo objasnit původ číslovek jako *dvoje*, *čtvery*, *čtvero*, které jsou z hlediska současné češtiny zvláštní, a stručně popsat, co tyto tvary nejčastěji znamenají a jak s nimi v textech nakládat. Starobylost tvarů číslovek jako *čtvery*, *dvoje* a *čtvero* způsobuje mnoho komplikací – pro některé pády mají tyto číslovky tvary společné s číslovkami druhovými, mnoho z těchto tvarů je již v současné češtině neobvyklých a některá užití v psané i mluvené češtině ukazují na ztrátu jistoty v jejich používání. V mluvnicích je těmto tvarům věnována většinou pouze krátká zmínka, proto jsme se jim věnovali na tomto místě poněkud podrobněji.

Pavlína Synková

O tom, jak se v češtině s číslovkou spojují jména jako *dveře, ponožky, víno* nebo *cinkání*

Každý rodilý uživatel češtiny bez váhání ví, jak vyjadřovat počet u takových jmen jako *strom*, *písmeno* nebo *myšlenka*. Existují ale také jména, u nichž se při počítání můžeme setkat s různými zvláštnostmi. Cítíte např. významový rozdíl mezi počítáním *dvoje brýle* a *dvojí brýle*? Pokud máte čtyřdveřové auto, říkáte, že má čtyři dveře, nebo čtvery dveře? Když jdete nakoupit, kupujete občas dvě másla, nebo spíš dvoje máslo? Atd. Takovéto zvláštnosti se vyskytují především při počítání jmen, u nichž se jedno z gramatických čísel (jednotné nebo množné) užívá výrazně více nebo u nichž existuje v češtině gramatické číslo pouze jedno. Mezi jména, která užívají jednotné i množné číslo, ale číslo množné převažuje, patří například jména různých sad a souborů jako *ponožky*, *sardinky*, *vlasy* nebo *hranolky*. Mezi jmény, která naopak více využívají čísla jednotného, můžeme nalézt např. taková jména jako *naděje, voda, plavání* nebo *dřevo*. Pouze jednotné číslo existuje u takových jmen jako *listí, mládež, lidstvo* nebo *kvítí* a pouze množné číslo mají jména jako *dveře*, *vrátka*, *prázdniny* nebo *brýle*. Poslední skupině jmen se říká jména pomnožná, což dobře odráží fakt, že mají pouze tvar množného čísla.

Na tomto místě se zaměříme na charakteristiky spojení číslovek s těmito jmény, v předchozí kapitole byla hlavní pozornost věnována číslovkám samým.

Pokud se o počítání zmíněných jmen budete chtít něco dozvědět v mluvnicích, zjistíte, že nejvíce se upozorňuje na spojování číslovek se jmény pomnožnými (*dveře*, *brýle*, *kleště*, *vrátka*) – tvrdí se tam, že když jsou tato jména spojována s tvary číslovek jako *dvoje, čtvery* atd. (někdy se jim říká souborové), vyjadřuje se prostý počet kusů (*dveří*, *brýlí*, *kleští*, *vrátek*), při spojení s tvary jako *dvojí*, *čtveré* atd. (označují se jako druhové) se vyjadřuje počet druhů skutečností, které jména označují. Zároveň se dodává, že toto rozlišení není nijak silné ani bezvýjimečné. Zkoumáme-li tvrzení o rozdílu významu spojení jako *dvoje dveře* proti významu spoje-